

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	27.07.2019
Received / Makale Geliş	02.05.2019	Published / Yayınlanma	29.07.2019

BİYOLOJİK SİLAHLAR: MARİNA FİORATO’NUN ŞİFACI ROMANINDA VEBA HASTALIĞINI BİYOLOJİK AJAN OLARAK KURGULAMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

BIOLOGICAL WEAPONS: AN ANALYSIS ON THE FICTIONALIZATION OF THE PLAGUE AS A BIOLOGICAL AGENT IN MARINA FIORATO’S THE VENETIAN CONTRACT

Dr. Serap SARIBAŞ

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-4079-8024

ÖZET

İnsanlık tarihi boyunca toplumların karşılaştığı en büyük felaketlerden biri olan salgın hastalıklar, meydana geldiği bölgelerde önemli coğrafi, siyasi, ekonomik, demografik ve kültürel değişikliklere sebep olmuştur. Modern toplumlar için nükleer bir savaş felaketinin sonuçları ile Orta Çağ Avrupa’sında özellikle 1348-1351 yılları arasında yaşanan veba salgınlarının sonuçları paralellik gösterir. Biyolojik silah olarak da kullanılan veba hastalığı bilinen en eski ve en tehlikeli ajanlar arasında gösterilir. Kaffa (Kırım’da) kuşatması sırasında Tatarların vebalı insan cesetlerini mancınıklarla şehir surları üzerinden fırlatarak, Cenevizlilere karşı biyolojik savaş başlatması, veba hastalığı taşıyan insan bedenini silah olarak kullanılmasında en bilinen örneğidir. Bu araştırma da Maria Fiorato’nun Şifacı isimli romanında Osmanlı Devleti’nin veba ajanını, Venedik Cumhuriyeti’ne karşı biyolojik bir savaş olarak kurgulaması incelenmiş, veba salgınları üzerinden doğu-batı karşılaştırmalarıyla, Osmanlı Devleti ve Venedik Devleti arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahşerin Dört Atlısı, İnebahtı Deniz Savaşı, Veba Salgını

ABSTRACT

Epidemics, being one of the biggest catastrophes faced by societies throughout the human history, have brought about important geographical, political, economic, demographical, and cultural changes in the regions affected by them. The results of a catastrophe of a nuclear war for modern societies are parallel with the results of the Plague (the Black Death) in Medieval Europe, especially between 1348-1351. The plague used also as a biological weapon is considered as one of the oldest and the most dangerous agents. The fact that Tatars started a biological war against the Genoese by catapulting plagued bodies over the city walls during the siege of Kaffa (in Crimea) was the most known example of using plagued bodies as a weapon. In this study, the plague agent used by the Ottoman Empire as a biological weapon against the Republic of Venice in Maria Fiorato’s The Venetian Contract was examined as well as analyzing the political and cultural relations between the Ottoman and Venetian states by oriental-occidental comparisons in terms of plagues.

Key Words: The Four Horsemen, Battle of Lepanto, the Plague (the Black Death)

1. GİRİŞ

Biyolojik bir olgu olan salgın hastalıkların ya da salgınlara yol açan mikropların tarihinin insanlık tarihinden daha önce başlamış olduğu düşünülür. Doğada var olan patojenlerin biyolojik silah olarak kullanılması ise içme sularına insan ve hayvan ölümleri ile kirletilmesi ile başlar. Biyolojik ajan kavramının tanımı ve tarihinden önce biyoloji ve silah kelimeleri ele alınmalıdır. “Yaşayan canlıları ya da fosilleri, canlıların yaşam süreçlerini fizikokimyasal yönleriyle inceleyen” bilim dalı biyoloji olarak, silah ise “kullanıldığında uzaktan ve yakından canlıları öldürebilen, yaralayan, etkisiz hale getiren, canlı

¹ Bu makale, 2019 yılında, İstanbul Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat (Doktora), Bölümü’nde tamamlanan “Türk ve Batı Romanlarında Veba Hastalığı ve Metaforlarının Karşılıklı Olarak İncelenmesi” başlıklı tezin, “Tarihsel Romanlarda Veba Hastalığı ve Metaforları” alt başlıklı bölümünden türetilmiştir.

organizmaları hasta eden cansız varlıkları parçalayan ve ortadan kaldıran ve yok eden araçların tümü olarak” tanımlanır (Özkaya, 2010: 2). Dolayısıyla, “biyolojik silahlar diğer canlılar üzerinde zararlı etkiler yaratmak amacıyla kullanılan bakteri virüs vb bulaşıcı” ajanlardır ve bu tanım da genellikle biyolojik olarak elde edilen toksinleri ve zehirleri de kapsayacak biçimde genişletilebilir (Hancı vd., 2011: 330). Günümüzde, NATO, Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü ve Biyolojik Silahlar Konvansiyonu gibi uluslararası kuruluşların raporlarına göre yeryüzünde en az 43 mikroorganizma (2 parazit, 2 mantar, 24 virüs ve 15 bakteri) insanlara karşı biyolojik silah haline getirebilme özelliğine sahiptir. 43 mikroorganizmanın içinde en tehlike arz eden ve biyolojik ajan olarak en yoğun kullanılanlar ise, veba hastalığı, çiçek, şarbon ve etkenleri ile “botulinum” toksinidir (Özkan, 2002: 4).

Hayvansal ve bitkisel kökenli toksinlerin kasıtlı olarak insanları, hayvanları ve bitkileri öldürmek amacıyla kullanılması biyolojik savaşları da beraberinde getirmiştir. Nükleer ve kimyasal silahlar kategorisinde yer alan biyolojik silahlar, kitle imha silahı olarak da değerlendirilir. Biyolojik Silahların diğer kitle imha silahlarından ayrılmasının temel nedenleri arasında ucuz ve kolay elde edilmesi ve etkisinin giderek artan nitelikte olması gösterilir (Özkan, 2002: 4). II. Dünya Savaşı esansında biyolojik silahların kullanımı tekrar söz konusu olur fakat biyolojik silah kullanım tarihi antik çağlara dayanır. Yakın bir dönemde biyolojik ajanların savaşlarda kullanılması, tarih boyunca meydana gelen bulaşıcı hastalıkların bir silah olarak kullanılması fikrini canlı tuttuğunu gösterir. Hayvanlardan ve bitkilerden üretilen biyolojik toksinlerin, “okların ve mızrakların uçlarına sürülerek insan öldürmek” için kullanılması ve aynı zamanda, “okların dışı ya da çürümüş etlere batırılarak” düşmana fırlatılması ve “cesetlerin ve dışkının düşman su kaynaklarına” karıştırılması en eski ve en yaygın biyolojik savaş yöntemleri arasındadır (Hancı vd., 2011: 331).

Orta Çağ’da sürekli olarak görülen veba hastalığı, insan vücudunun biyolojik bir savaş silahı olarak kullanılmasını tetiklemiştir. 1346 yılında Tatar askerleri savaştıkları Cenevizlileri mağlup edebilmek için vebalı cesetleri mancınıklarla Kaffa şehrinin surlarından içeri fırlatarak salgının yayılmasına neden olmuşlardır. Benzer bir örneği ise 16. yüzyılın sonlarında, çiçek virüsü bulaştırılmış battaniyeler Amerikan yerli halkına dağıtılmıştır (Kiremitçi, 2014:36). Tıp tarihçileri tarafından Orta Çağ’da özellikle 1347-1351 yılları arasında meydana gelen veba salgınlarında Avrupa nüfusunun yarısından fazlasının öldüğü ve bu salgının başlangıç noktası olarak Kaffa şehrinde başlayan veba salgının zamanla Avrupa’ya yayılması gösterilir. İlerleyen yıllarda ise, “I. Dünya Savaşı’nda Almanların, St. Petersburg’da veba ve İtalya’da kolera salgını” başlattıkları iddia edilir (Özkaya, 2010: 4). II. Dünya Savaşı süresince “Japonya’nın Mançurya bölgesinde biyolojik silah çalışmaları yürüttüğü ve bölgede bulunan hapishanelerdeki tutuklular üzerinde biyolojik ajanların denenmesi ve deneye tabi tutulan birçok mahkûmun öldüğü” de iddia edilir (Özkaya, 2010: 4).

Epidemik boyutlarda meydana gelen salgın hastalıklar, etkin olduğu bölgelerde, siyasi, ekonomik, demografik yapıyı değiştirmiştir fakat bu salgın hastalıklar arasında veba hastalığı, özellikle 1348-1351 yılları arasında Avrupa nüfusunun nerdeyse üçte birinin yok olmasına sebep olmuştur. Orta Çağ’da yaşanan büyük veba salgınlarında, hastalığın Antik Çağ’dan beri hüküm süren “ilahi ceza” fikrini koruduğu görülür. Yaşanan toplumsal histeri sonucu, düzenlenen ayinlerde hastalığın Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olduğu düşünülür bu yüzden, “Vahiy” kitabında bahsi geçen dünyanın sonunun geldiği düşüncesi tüm Orta Çağ Avrupa toplumlarında hâkim olur.

2. VEBA

“Yersinia Pestis” olarak tanımlanan mikroorganizmanın sebep olduğu veba, bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığıdır. Farklı dillerde “plague, peste, pestis” olarak tanımlanan veba hastalığı, özellikle Orta Çağ’da yaşanan veba salgınlarının ardından, Batı dünyasında “Kara Ölüm” (Black Death) olarak adlandırılır. “Yersinia pestis” insanlara fare pireleri yoluyla bulaşan, “balgam” ve “pire dışkısı içindeyken” oda sıcaklığında uzun süre hayatta kalabilen ve dondurulması durumunda 25 yıl canlılığını koruyabilen bir basildir. Epidemik şekillerde görülen, fareler ve diğer kemirici hayvanlar üzerinde etkin olan “Xenopsylla Cheopis” (Oryantal Sıçan Faresi) veba enfeksiyonunu farklı seviyelerde taşıyarak insanlara bulaştırabilir (Arık, 1991: 27-28). “Her ırkta, her yaşta ve her cinste insana geçebilen veba enfeksiyonu, kalabalık topluluklarda, özellikle sıcak yaz aylarında ve subtropik iklimlerde endemik boyutlarda” görülebilir (Gökhan, 2004: s 54). Doğal afetler, göçler, açlık ve sefalet gibi toplumların

sosyo-ekonomik durumunu etkileyen felaketlerin yaşanması ile veba hastalığının rastlandığı yerlerde salgının epidemik ve pandemik boyutlara ulaşması paralellik gösterir (Arık, 1991: 28).

Yersinia bakterisinin sebep olduğu veba hastalığı öncelikle lenf düğümlerinde başlar. Daha sonra boyun, kasıklar ve koltuk altında ağrılı şişlikler yaratan ve “hıyarcık” olarak tanımlanan (bubonik) iltihaplanmalara neden olur. Hıyarcıklı vebanın karakteristik özelliği olan bubonlarla beraber yüksek ateş, baş ağrısı, bitkinlik ve titreme belirtileri de görülür; ancak öksürük veya hapsirik yoluyla havaya yayılan mikrop, akciğerlere “sirayet” edebilir. Bu durumda ise akciğerde pnömonik veba gelişebilir. Hıyarcıklı vebada ölüm oranı, %50 ile %70 arasında değişiklik gösterebilirken, pnömonik veba yirmi dört saat içerisinde ölümle sonuçlanır. Bulaşıcı etmen olan veba basili, Fransız bir bakteriyolog olan Alexandre Yersin tarafından 1894’te Hong Kong’da izole edilmiştir (Panzac, 1992: 39). Bu döneme kadar hastalığa yüklenen Orta Çağ imgeleri ve “Tanrı’nın cezası veya laneti” olduğu inancı özellikle de P.L. Simond tarafından hastalığı bulaştıran “Xenopsylla Cheopis” fare piresinin deneysel olarak kanıtlanmasından sonra, son bulur, fakat dünyanın bazı bölgelerinde veba mikrobu hâlâ canlıdır ve insanlara bulaşma ihtimali de vardır (Varlık, 2017: 24).

2.1. Vebanın Tarihsel Gelişimi

Tarihsel kaynaklar veba salgınlarını üç dönem altında inceler. İlk olarak MS 541-542 yıllarında başlayan ve “Jüstinyen Vebası” olarak, İmparator İustinianos’un adıyla birlikte anılan salgın 8. yüzyılın ortalarına kadar belirli aralıklarla sürmüş, “İslam coğrafyasını da” etkisi altına almıştır (Massimo, 2009). İkincisi, “Kara Ölüm” olarak bilinen, özellikle 1347-1352 yılları arasında şiddetini hissettiren ve sonraki yıllarda da etkili olmaya devam eden veba salgınlarıdır. Üçüncüsü ise “Bombay vebası” diye bilinen, 19. yüzyılın ikinci yarısında “Güneydoğu Asya’dan çıkarak bütün dünyaya yayılan ve 20. yüzyılın ortalarına” kadar süren salgındır. “Jüstinyen Vebası,” 541 yılında İskenderiye’de başlamıştır ve 542 yılında tahıl taşıyan gemiler aracılığıyla İstanbul’a ulaşmıştır. Mısır’da baş gösteren salgın, özellikle Akdeniz kıyılarında etkili olmuştur; “Kuzey Afrika’da, Filistin ve Suriye bölgelerine ulaştıktan sonra, İstanbul’da, İtalya’yı da içine alarak Galya ile Germania’da 767 yılına kadar” yaygınlık kazanarak sürmüştür. “Justinyen vebası salgınının toplamda 100 milyon insanın ölümüne sebep olduğu tahmin edilir,” (Yıldırım, 2010: 54) ve İstanbul’da vebadan dolayı ölüm oranı “yaklaşık olarak 10 bin” kişiyi kapsar (Yıldırım, 1995: 423).

1330’larda iklim değişikliklerinin yol açtığı sıcak ve kuru rüzgârlar sebebiyle bozkırlardaki kemirgenler göç ederek bakteriler ve pireler ile Moğol yerleşimlerine taşındığı düşünülür. “Yersinia Pestis” basilini taşıyan pireler, “Moğollarla birlikte Asya ve Avrupa’yı dolaştığı, Çin, Hindistan ve Ermenistan” bölgelerinde dolaşmışlardır (Nikiforuk, 2016: 71). 1330’larda Orta Asya steplerinden başlayıp 1347’de İpek Yolu boyunca ilerleyen ticaret kervanları aracılığıyla İslam dünyasına ulaşmış olduğu düşünülür ve Kara Ölüm olarak nitelenen ikinci evre, kısa sürede bütün eski dünyayı etkisi altına alır. Bu salgın, aralıklarla devam ederek 19. yüzyılın ortalarına kadar çok sayıda ölüme sebebiyet vermiştir. İtalya’da, özellikle de Güney Avrupa’da 1348 salgınının 30 milyon köylüyü, yaklaşık olarak, “Avrupa nüfusunun 1/3’ünü öldürdüğü” tahmin edilir (Nikiforuk, 2016: 68).

Avrupa kıtasında önemli dönüşümlerin yaşanmasına sebep olan Kara Ölüm veba salgınının özellikle en etkin döneminin 1346 ile 1353 yılları arasında olduğu tespit edilmiştir. Kırım’ın güneydoğusundaki Kefe şehrinin Tatarlarca kuşatıldığı esnada veba salgını baş göstermiştir. Tatarların veba salgınıyla uğradıkları yoğun ölümlerin ardından veba hastalığını Cenevizlilere karşı bir biyolojik silah olarak kullanmaya başlamıştır, kurtulan Cenevizlilerin birçoğu, veba taşıyıcıları olarak ülkelerine dönerken karaya varmadan ölürlere. Aralarında hayatta kalarak “İtalya’ya geri dönmeyi başaran Cenevizliler, Grönland’a kadar ulaşacak bir biçimde tüm Avrupa’ya yayılan veba salgınına başlatan” kimseler olurlar (Albert ve Petrucelli, 1997: 345-349). Bu dönemki veba salgınında 40 bin kişinin öldüğü, Avrupa’da nüfusun en az 1/4’ünün, bazı kaynaklara göre ise 1/3’ünün hayatını kaybeder (Yıldırım, 1995: 423). Papa IV. Clement’in tahminlerine göre, “1348 ile 1351 yılları arasında 23 milyon 840 bin insan veba salgınında” ölmüştür. Fransa’nın yarısı, İngiltere’nin ise 1/3’ü olmak üzere 1 milyon insan vebadan ölmüştür (Nikiforuk, 2016: 76-77). Bu salgın, 1525 yılında Napoli ve Roma nüfusunun 9/10’unu da yok etmiştir. 1550’de Milano’da nüfusun yarısı veba sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Kılıç, 2004: 31). Bu kayıplar, 16. yüzyılın son çeyreğinde de devam etmiştir.

17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da şiddetli olarak görülen veba salgınları sırasında Osmanlı topraklarında da veba salgınları görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte köyler-kentler boşalmıştır, halk korku içinde başka yerlere göçmüştür. Nüfus tükenme seviyesine gelmiştir, “kalelerde asker sayısı” azalmıştır. Hastalık, toplumun ekonomik gücünü de oldukça zayıflatmıştır. Bu zor geçen dönemde azalan üretim, pahalılık ve tüm bunların kıtlıkla sonuçlanması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Kıtlık-salgın-hastalık “kısır döngüsü” de tüm Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde baş göstermiştir. “1492’de İstanbul’da bir ay içerisinde yaklaşık 56 bin kişi” hayatını kaybetmiştir (Kılıç 2004:30). Bu tarihten sonra, İstanbul’da 1539, 1573, 1576, 1578, 1591, 1592 ve 1596 yıllarında veba salgınları görülmüştür. (Ayar, 2010: 169).

3. ŞİFACI, MARİNA FİORATO

Marina Fiorato tarafından yazılan *Şifacı* romanının özgün adı “The Venetian Contract” olup Türkçesi, Arkadya Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eser, 1580’li yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti arasındaki tarihsel ilişkileri temel alarak veba salgını kurgusu üzerine temellendirilir. Osmanlı İmparatorluğu’nda, Topkapı Sarayı’nın hekimi Hacı Musa’nın öğrencisi olan ve “şifacı” olarak çalışan Feyra, haremden kadın hastalarla ilgilenir. Sultan II. Selim’in eşi Nurbanu Sultan, düzenlenen suikast ile zehirlenir. Ölmek üzere iken büyük sırlarını Feyra’ya açıklar; bu konuşmada kendisinin Venedik Cumhuriyeti’nden geldiğini, isminin Cecilia Baffo olduğunu, amcasının ise İnebahtı Deniz Muharebesi’nde Venedik Donanma Komutanı ve Venedik Dükü Sebastiano Venier olduğunu söyler. Feyra’nın babası, Denizci Timurhan Murat ile kaçarak Osmanlı İmparatorluğu’na gelmiş olduğunu, Feyra’nın kendi kızı olduğunu ve Sultan II. Selim’in isteği üzerine Sultan’la evlenince adının Nurbanu Afife olarak değiştirildiğini açıklar. Oğlu Sultan III. Murat’ın Venedik Cumhuriyeti’ni yok etmek üzere planlar yaptığını ve bu felaket planlarını ancak Feyra’nın durdurabileceğini anlatır. Ayrıca Nurbanu Sultan, Osmanlı İmparatorluğu’nun İnebahtı Deniz Muharebesi’nde yenilmesinden dolayı halkın ve Sultan III. Murat’ın intikam almak istediğini belirtir.

Şifacı romanı “Mahşerin Dört Atlısı” üzerine kurgulanır. İncil’in (Yeni Ahit), “Vahiy” kitabı olarak adlandırılan bölümünde, “Dört Atlı”nın “Kıyamet Alameti” olarak “yedi mührün” açılmasıyla ortaya çıkacaklarına inanılır. Birinci Atlı, Beyaz At, Hz. İsa’yı temsil eder; İkinci Atlı, Kızıl At, savaşın habercisidir; Üçüncü Atlı, Siyah At, açlığı ve kıtlığı sembolize eder ve Dördüncü Atlı, Solgun At ise, salgın hastalıkları temsilcisidir. Marina Fiorato, romanın giriş bölümüne İncil’in son bölümü olan “Vahiy”den alıntı yaparak başlar:

“Kuzu dördüncü mührü açınca, “Gel” diyen dördüncü yaratığın sesini işittim. Bakınca soluk renkli bir at gördüm. Binicisinin adı Ölüm’dü. Ölüler Diyarı onun ardından geliyordu. Bunlara kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla, yeryüzünün yabani hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verildi.” “Vahiy: 6:7-8” (Fiorato, 2016: 6).

3.1. Mahşerin Dört Atlısı

İncil’in son bölümü olan “Vahiy” kitabı, “Elçi Yuhanna tarafından, Hz. İsa’nın kendisine buyurduğu sözler” olarak aktarılır. (Nuroğlu, 2014: 4). İncil’in son bölümü olan “Vahiy, 6: 1-8”de, “Mahşerin Dört Atlısı” şu şekilde geçer:

“1.Sonra Kuzu’nun yedi mühründen birini açtığını gördüm. O anda dört yaratıktan birinin, gök gürültüsüne benzer bir sesle, ‘Gel!’ dediğini işittim.

2. Bakınca beyaz bir at gördüm. Binicisinin yayı vardı. Kendisine bir taç verildi ve galip gelen biri olarak zafer kazanmaya çıktı.

3. Kuzu ikinci mührü açınca, ikinci yaratığın ‘Gel!’ dediğini işittim.

4. O zaman kızıl renkte başka bir at çıktı ortaya. Binicisine dünyadan barışı kaldırma yetkisi verildi. Bunun sonucu olarak insanlar birbirlerini boğazlayacaklar. Atlıya ayrıca büyük bir kılıç verildi.

5. Kuzu üçüncü mührü açınca, üçüncü yaratığın ‘Gel!’ dediğini işittim. Bakınca siyah bir at gördüm. Binicisinin elinde bir terazi vardı.

6. Dört yaratığın ortasında sanki bir sesin şöyle dediğini işittim: 'Bir ölçek buğday bir dinara, üç ölçek arpa bir dinara.' 'Ama zeytinyağına, şaraba zarar verme!'

7. Kuzu dördüncü mührü açınca, 'Gel!' diyen dördüncü yaratığın sesini işittim.

8. Bakınca soluk renkli bir at gördüm. Binicinin adı Ölüm'dü. Ölüler diyarı onun ardınca geliyordu. Bunlara kılıçla, kılıkla, salgın hastalıkla, yeryüzünün yabancı hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verildi." (Can Nuroğlu, 2014: 21).

3.2. Şifacı Romanı ve Veba Hastalığı

Şifacı romanı, Venedik'te, 1576 yılı esas alınarak veba hastalığının tekrar etkin bir şekilde görülmesi üzerine kurgulanır. Venedik Dükü Sebastiano Venier, kendisiyle görüşmek için gelen veba doktorlarını bekler. Doktorlar; siyah pelerinleri, geniş başlıklı küppeleri ve taktıkları maskeler ile dükün özel veba doktorlarıdır. Veba salgını boyunca ölüm ve yaşam arasında mücadele veren bu doktorlar, dük için hazırlamış oldukları raporlarda, sayıları gittikçe artan kelebekler ve ekmeleklerde kırmızı lekeler görülmesi gibi veba alametlerinden bahsederler. Dük ise vebanın Venedik'te nasıl başladığından ziyade, nasıl tedavi edilmesi gerektiği konusunda yoğunlaşmak ister:

"Faydası yoktu. Hekimlerden biri, hastalarına ölü bir kurbağayı boyunlarına takmalarını önererek vebayla savaşmak istiyordu. Diğer bir öneriyse canlı bir güvercini hastaların şişen lenf bezlerine, kasıklarına ve koltukaltlarına değdirerek kuşun kuyruk kısmındaki tüyünün zehri emmesiydi. Aralarında tartışmaya başladılar. Maskelerinin gagası neredeyse birbirine çarpacaktı. Maskeler artık Dükün gözüne çok saçma görünüyordu." (Fiorato, 2016: 11-12).

San Marco Meydanı'nda gezinmekte olan iki tane "hayat kadını" gören Dük, "Şehvet düşkünlüğü ve çöküş hâli giderek kötüleşiyor" (Fiorato, 2016: 6) diyerek veba salgının artacağını ve ilerleyen günlerde daha büyük felaketlere neden olacağını söyler: "Ve şehirde veba olduğu bir duyulursa, işler iyice kötüleşecek. Ölümün gölgesi insana garip şeyler yaptırır. İnsanlar kanunları tanımaz. Kendilerini sinirlenmek, çalmak, yalan söylemek zorunda hisseder ve kazanabiliyorken para kazanmak isterler." (Fiorato, 2016: 16).

Marina Fiorato, 1576 yılında Venedik'te veba salgını ile başlayan eserin birinci bölümünü İstanbul'da eş zamanlı olarak devam ettirir. Timurhan Murat'ın kızı Feyra Adalet, Topkapı Sarayı'nda hekim olarak görev yapar ve haremdeki kadın hastaları tedavi eder. Nurbanu Sultan, uğradığı bir suikast sonucunda zehirlenir, ölmeden önce Hekim Feyra ile sırlarını paylaşır. Nurbanu Sultan, gerçekte Venedikli Nicolo Venier'in kızı Cecilia Baffo olduğunu, amcasının ise İnebahtı Deniz Muharebesi Komutanı, Venedik Dükü Sebastiano Venier olduğunu açıklar. Kaptan Timurhan Murat'la kaçarak İstanbul'a geldiğini ve kızları Feyra'nın doğduğunu, fakat ilerleyen günlerde, Sultan II. Selim'in eşi olarak hareme geldiğini ve Cecilia Baffo isminin Nurbanu Afife olarak değiştirildiğini de söyler. Nurbanu Sultan, "sultanlığa" yükselmesi ile Venedik "lehine" bir politika izlemiştir, fakat oğlu Sultan III. Murat'ın Venedik'i yok etme planı içerisinde olduğunu ve bu "felaketi" ancak Feyra'nın engelleyebileceğini anlatmaya devam eder. Zehrin etkisinin artmasıyla beraber, Nurbanu Sultan sürekli olarak "Dört Atlı"dan bahseder ve İncil'den "Vahiy" 6: 7-8'i tekrarlar fakat Feyra tam olarak Sultan'ın söylediklerini anlayamaz. Nurbanu Sultan, en sonunda "Kutsal Kitap"a bakması gerektiğini ve ardından "Dört Atlı"nın Venedik'e doğru gitmek için hazırlandıklarını söyler:

"İlk atı, siyah olanı Timurhan sürüyor, gemisinde. Onunla git, onu durdur. Onun peşi sıra kırmızı olan geliyor. Üçüncü at, fatih, yani beyaz olan geldiğinde Venedik diye bir yer olmayacak. Sonrasında solgun at tüm sömürgelerin kralı olacak, çünkü o en fenasıdır, herkesin korktuğu adamdır." (Fiorato, 2016: 53).

Sultan III. Murat, İnebahtı emektarı Kaptan Timurhan'ı, daha önceki başarılı deneyimlerinden dolayı görevlendirir. İnebahtı Deniz Muharebesi sırasında ele geçirilen, "II. Cavaliere" isimli geminin kaptanı olarak atanan Timurhan, Venedik'e özel bir yük götürmekle görevlendirilmiştir. III. Murat Venedik'e ulaşmadan önce karantina bölgesi olan, "Vigna Murada" isimli bir adada 40 gün bekletileceklerini kaptana harita üzerinde açıklar:

“Sen Venedik gemisindeyken şiddetli fırtınanın altında fark edilmeden karantinaya alınan adaya geçme şansın olacaktır. Haritadaki, açıklamasında Vigna Murada yazan küçük kara parçasını gösterdi. ‘Burada güvende olmanı sağlayacaklar, eğer seni kırk güne kadar yakalarlarsa her şey mahvolur. Denizciler imarethanede tutuluyor ve yükler de tüm bulaşıcı hastalıklardan arınması için yıkanıp tütsüleniyor. Sana şunu söylemem lazım. İşler sarpa sararsa, tehlikeli girişimimiz son bulur. Yükü dükün sarayının hemen önündeki San Marco Limanı’na götür. Yükünü bırakacağın yer...” (Fiorato, 2016: 60)

Kaptan Timurhan yolculuk için son hazırlıkları yaparken kızı Feyra, gizlice geminin ambar kısmına girmiş, buğday ve arpa çuvallarının arkasına saklanır. Feyra çuvalların arkasında, denizcilerin gümüşten ya da kurşun ve kalay karışımından bir “sanduka” yüklediklerini görür. Ambarda saklanan Feyra, parmaklarının karardığını ve göğsünün altında “mantar büyüklüğünde” şişlikler olduğunu fark eder ve birkaç gün içerisinde yüksek ateşle birlikte hafıza kaybı başlar. Feyra, sandukanın içinden “Kızım” diyen bir sesin kendine seslendiğini duyar:

“Konuşmalarını ve söylediğin şarkıyı dinledim. Yunanistan kıyılarına ulaşıldığını belli eden deniz kızlarından biri sanmıştım seni. Çünkü şimdiye kadar o sulara olmamız gerekiyor.” Demek ki Ölüm, denizde olduğunu biliyordu. “Şimdiyse senin bir insan olduğunu biliyorum. Benim gibi senin de acı çektiğini kulaklarım ile duydum. Burada olduğunu için senin adına üzülsem de kendi adıma seviniyorum.” (Fiorato, 2016: 90).

Feyra ve Ölüm konuşmaya başlarlar fakat Ölüm, Feyra ile konuşabilmesi için ona güvenebilmek adına; “Hünkârımız Sultan Murat’a sadık mısın?” (Fiorato, 2016: 91) diye sorar. Feyra ise; “O benim gözümün nuru, kalbimin efendisidir” (Fiorato, 2016: 91) cevabını verir. Feyra, “İran hikâyelerini” okuduğu için bu tür bir antlaşmanın güven duygusunun bir göstergesi olduğunu bilir:

“Esir tutulan bir prenses onu tutsak eden zalim kişiyle pazarlık yapmak zorundaydı. Topkapı’nın kütüphanesindeki tezhiplerde, muazzam örtüsünün içinde bağdaş kurmuş bir hâlde oturan esmer genç kızın, elleri havada ve parmakları yelpaze gibi açılmış bir şekilde korkunç bir canavarla konuştuğunu görmüştü. Kadınlara özgü bu kumarın daha önce Ölüm’le oynandığını hiç okumamasına rağmen Feyra neyin gerekli olduğunu biliyordu. Ölüm ona bir sırrını söylemeden önce Feyra’nın bir sırrını vermesi gerekiyordu. Bu oyun, bu gerçek dışı durumun bir parçasıymışçasına Osmanlı hikâyecileri gibi bağdaş kurarak öyküsünü anlatmaya başladı.” (Fiorato, 2016: 91).

Feyra kendiyile ilgili hikâyesini bitirir ve sıra Ölüm’e gelir. Ölüm evine dönerken aniden hastalanmış, bir odada ölümü beklerken bir sabah, Saray’ın doktoru Hacı Musa Hekim kendisini ziyaret edip sultan için bir görevi yerine getirip getiremeyeceğini sorar. Ölüm veba salgınına yakalanmış olduğundan öleceğini bilir ve ailesine daha iyi bir gelecek bırakabilmek adına hekimin önerisini kabul eder. Hekim, “Sultan’ın planını” gerçekleştirmesi karşılığı olarak Ölüm’ün, “eşine altın”, “oğullarına terfi” ve “kızına izdivaç” sunacağı yönünde söz verir:

“Eğer sultanın planını yerine getirmeyi kabul edersem, eski düşmanımızı tek başıma yenebileceğimi söyledi. Önüme şu seçenekleri sundu: Ya o ibadethanede ölüp gidecektim ve ailem bana ne olduğunu bilmeden yoksulluk içinde yaşayacaktı ya da efsanelerdeki kahramanlardan olacaktım. Adım parşömenlere yazılacak, şarkılarda geçecek, ailem de bereket içinde yaşayıp gidecekti. Başka şansım yoktu.” (Fiorato, 2016: 93)

Ölüm, sultanın özel askerleri tarafından tabuta yerleştirilir; görevi, yolculuğun sonuna kadar hayatta kalabilirse taşımakta olduğu veba hastalığını Venedik’teki insanlara bulaştırmaktır. Ölüm yaşamazsa, cesedi denize atılacak ve yerine yeni bir asker tabuta yatıp “veba mikrobunu” kendine bulaştıracaktır. Ölüm, gemideki her kişinin veba mikrobunu Venedik’e taşımak için yemin ettiğini açıklar:

“Hekim vebanın İstanbul’a, Jüstinyen döneminde Pelusium şehrinde ipek balyasıyla getirildiğini söyledi. Sultan da bu şekilde yapabiliirdi, fakat o emin olmak istedi. Bu yüzden hekim vebayı taşımanın en iyi yolunun bir kurbanın bedeniyle olabileceği konusunda sultana öneri götürdü. Yani sana benim adım Ölüm dediğimde gerçekleri söylüyordum. Gerçek adımı sana söyleyemem, çünkü sultana söz verdim. Plan başarılı olsun ya da olmasın, hastalığın kaynağı sır olarak kalmalı.” (Fiorato, 2016: 95)

Feyra ise hekim olarak Venedik'teki insanları düşünür fakat Ölüm, “Ben İnebahtı'ndaydım. Venedik'in itleri gemilerimizi ateşe verdiler. Gemilerin, bütün o denizcilerin yanışını izledim ben, kızım. Âdeta cehennemden bir kesit” (Fiorato, 2016: 100) diyerek yapacağı işten pişman olmadığını açıklar. Denizciler tarafından yakalanan Feyra, babasının yanına götürülür, fakat babası da veba hastalığına yakalanır. Feyra, geminin Venedik sahiline yaklaşmasıyla beraber Yeniçeriler tarafından, sandukanın taşınıp iskele tahtasına bırakıldığını görür. Ölüm, üzerine siyah bir pelerin alarak sandukadan ayağa kalkar, böylelikle insanlar Venedik gemisiyle “amiral pelerini” giyen adamı görecek, ardından da yardım için ona koşacaklardır. Çapalar geri çekilir, gemi tekrar dönmek üzereyken Feyra'nın lombardan gördüğü görüntü giderek küçülür.

Gemi mürettebatı, Feyra ve veba hastalığından ölmek üzere olan kaptanı bir adaya bırakmaya karar verirler, fakat askerlerden bir tanesi, Takat Turan, onlara eşlik etmek için bu ıssız, terk edilmiş Venedik adasında kalmak ister. Takat Turan ile tartışmaya başlayan askerler “Sen aklını kaybetmişsin! Şehrin komutanlarının bizi ne kadar zamanda bulacaklarını hiç düşündün mü? Onların o şeytani işkencelerinden haberin var mı? Onlarınkinin yanında Bizanslılarınki hiç kalır” (Fiorato, 2016: 119) uyarısında bulunmalarına rağmen Takat Turan, “O zaman gelsinler. Sultanın deyişle, eğer vücudumdan kaburgalarımı ayırır, gözlerimi oyar, boğazımdan dilimi koparırlar, işte o zaman cennete giderim. Orada tekrar yürür, görür ve konuşur, Allah'a hamd ederim” (Fiorato, 2016: 119) diye cevap verir.

4. BİYOLOJİK SİLAH OLARAK VEBA

Tarih boyunca insanların karşılaştığı en büyük felaketlerden biri olan salgın hastalıklar, salgınların meydana geldiği bölgelerde hayati derecede önemli toplumsal değişikliklere sebep olmuştur. Bu duruma örnek olarak, Avrupa'da 1348-1351 yıllarında yaşanan veba salgınları gösterilir ve bu yaşanan felaketin boyutları Nikiforuk'un “Modern dünya için nükleer bir savaş ne kadar bir büyük dehşetse, veba da Orta Çağ dünyası için o ölçüde büyük bir dehşetti” (2006: 68) cümlesiyle özetlenebilir. Kolera, çiçek, frengi, cüzzam ve veba gibi bulaşıcı hastalıklarla yüzyıllarca mücadele edilmiştir, tüm bulaşıcı hastalıkların genel adı veba olarak tanımlanır. “İlahi kökenli” bir hastalık olduğu düşünülen veba hastalığının bazen de sebebi olarak diğer dinlere mensup olan kişiler sorumlu tutulmuştur. İspanya'da, 1348'deki salgının sebebinin, Araplar olduğu iddia edilirken, Hz. İsa'yı öldürmüş olmakla, Hristiyan çocuklarını kaçırmakla işkence yapmakla ve şeytana hizmet etmekle suçlanan Yahudilerin kuyularının zehirlendiğine inanılmakta ve vebanın sorumlusu da onlar olarak görülmüştür. Yahudilerin öldürülmesiyle vebanın da biteceğine inanılıyordu ve bu yüzden, 1348 yılı baharında Güney Fransa'da ilk Yahudi katliamı başladı; “Narbonne ve Carcassonne'da yaşayan Yahudilerin tamamı öldürüldü, Basel'deki Yahudiler ahşap evlere doldurularak yakıldılar, Zürih'te Yahudilerin şehre girmesi” yasaklandı. Sonuçta, öfkelenen Tanrı'yı yatıştırmak amacıyla “Bavyera'da 12, Erfurt'ta 3 bin Yahudi öldürdü, Strasburg'da da 2 bini diri diri” yakıldığı iddia edilir (Dramalı, 2003: 5-6).

Tarih boyunca en kısa sürede “en yüksek ölüm oranının olduğu” biyolojik silahlardan biri veba virüsüdür (Özkan, 2002: 4). Diğer canlılar üzerinde zararlı etkiler yaratmak için kullanılan, biyolojik ajanlardan bilinen en eski ve tehlikeli zoonozlardan birisi Yersinia Pestis, “doğada iki yüzden fazla yaşayan serbest kemirgende” bulunur. (Çelen, 2013: 9-10). Kaffa (Kırım'da) kuşatması sırasında Tatarlar, vebalı insan cesetlerini mancınıklarla şehir surları üzerinden fırlatarak, Cenevizlilere karşı biyolojik savaş başlatmışlardır. “Korkuyu da yanına alan veba”, Avrupa'ya yayılmaktadır ve pazar günleri din adamları tarafından “Vahiy Kitabı”, özellikle de “Dört Atlı” bölümü tekrar tekrar okunmaktadır (Nikiforuk, 2016: 71-72). “Carolstein Savaşı” (1422) sırasında, vebalı askerlerin cesetleri ve vücut ifrazatları düşman siperlerine fırlatıldığı ve 1710 yılında, Rus askerî birlikleri, İsveçlilere karşı vebalı insan cesetleri kullandıkları” iddia edilir. “1940 yılında, Japon uçaklarının içerisinde veba taşıyıcı pireler bulunan pirinç ve buğdayları Çin ve Mançurya üzerine” fırlatmıştır. (Coşkun, 2002: 11).

Marina Fiorato, *Şifacı* isimli eserinin giriş kısmına “Vahiy” Kitabı'nın, “Mahşerin Dört Atlısı, “Vahiy”: 6: 1-8” bölümü ile başlar: “Kuzu dördüncü mührü açınca, “Gel!” diyen dördüncü yaratığın sesini işittim. Bakınca soluk renkli bir at gördüm. Binicisinin adı Ölüm'dü. Ölüler Diyarı onun ardından geliyordu. Bunlara kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla, yeryüzünün yabancı hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verildi.” Tüm roman “Mahşerin Atlıları”na göre kurgulanır. Her

atlının kendine özgü bir görevi vardır (Çalım, 2002: 17). Birinci Atlı beyaz bir atın üzerinde oturur, başında bir taç vardır ve Tanrı'nın dünyasını, yaşamı ve umudu temsil eder. Savaşın habercisi olan İkinci Atlı, kan kırmızısı bir ata biner ve bir kılıç taşır. Üçüncü Atlı siyah bir atın üzerinde seyahat eder ve refah ile kılığı ölçmek üzere bir terazi taşır. Bu romanın konusu olan Dördüncü Atlı ise soluk ve kansız olduğu için hem veba hastalığını hem de ölümü temsil eder.

Şifacı' da ise Marina Fiorato, Mahşerin Dördüncü Atlısı olan Solgun Atı, Osmanlı İmparatorluğu'nun biyolojik bir silah olarak Venedik Cumhuriyeti'ne karşı kullandığını üzerine kurgulanır. Daha öncesinde ise Nurbanu Sultan ölüm döşğinde iken, kendisinin gerçekte; Nicolo Venier'in kızı Cecilia Baffo olduğunu ve amcasının ise İnebahtı'da komutan ve Venedik Dükü Sebastiano Venier olduğunu açıklayarak ölmüştür. Birkaç yıl önce Osmanlı donanmasını İnebahtı Deniz Muharebesi'nde yenildiği için, Osmanlı padişahının ve halkının gece gündüz intikam için yanıp tutuşmakta olduğu iddia edilir. Bu intikamla vebaya yakalanmış bir Türk çoban, hastalığı Venediklilere bulaştırmak için yola çıkar. Sultanın doktoru Hacı Musa, çobana sultan için bir görevi yerine getirip getiremeyeceğini sorar. Eşine altın vereceği, oğullarını terfi ettireceği, kızına mutlu bir izdivaç sunacağı yönünde sözler veren Hacı Musa, çobanın da İnebahtı'da olduğunu bilir. Bir sedyeye koyularak koyun yanındaki buz deposuna götürülen çoban, sultanın, siyah kıyafetli, "türbanlı" ve "yüzleri maskeli" adamları ile Venedik'e doğru yola çıkar. Çoban, eğer hayatta kalabilirse yolculuğun sonunda tabuttan çıkıp insan içine karışarak vebayı Venedik'teki insanlara bulaştırmakla görevlendirilmiştir. Asker, ona ölmesi durumunda cesedinin denize atılacağını söyler. Sonra da yerine aşkla bir asker tabutuna yatacak, örtüsüne sarınacak, mikrobunu kendisine bulaştırdıktan sonra vebayı o şehre taşıyacaktır, ölürse sultanın başka bir askeri onun yerini alacaktır. Bu gemideki her kişi hastalığı Venedik'e taşıma konusunda sultana yemin etmiştir. Hekim vebanın İstanbul'a, Jüstinyen döneminde Pelusium şehrinden "ipek balyasıyla" getirildiğini söyler. Bu yüzden hekim vebayı taşımanın en iyi yolunun bir kurbanın bedeni olacağı konusunda sultana öneri götürmüştür. Plan başarılı olsun ya da olmasın, hastalığın kaynağı sır olarak kalmalıdır, çünkü Hristiyan devletler denizlerden neyin geçtiğini anlarılarsa Osmanlı halkının suçlanacağını ve eski günlerdeki gibi İstanbul'a karşı bir "savaş açılacağını" düşünürler.

5. SONUÇ

Veba hastalığının etiolojisi olarak kabul edilen "Tanrı'nın cezası" görüşü Antik Çağlara kadar dayanmaktadır ve hastalığın toplumların bilincinde yarattığı korku günümüze kadar gelir. Eski, Orta ve Yeni Çağları takip eden süreçte, salgın hastalıkların Tanrıların/Tanrı'nın insanları işledikleri günahlardan dolayı gönderdiği görüşü *Şifacı* romanında göze çarpar, özellikle eserde Tanrı'nın vebayı Venedik halkını cezalandırmak istediği için gönderdiği ve yeni bir kilise inşasıyla bu öfkenin engellenebileceği görüşü hakimdir. Salgın hastalıkların kaynağı olarak başka ülkelerin sorumlu tutulması *Şifacı* romanın da belirgin olarak kurgulanır. Bahsi geçen eserde Osmanlı Devleti'nin veba salgını, Venedik Cumhuriyeti'ne karşı biyolojik bir savaş olarak değerlendirilmesi iddiası üzerinde durulmuştur. Eserin, Yeni Ahit'in son bölümü olan, "Vahiy" bölümündeki "Mahşerin Dört Atlısı" üzerine bölümlere ayrılır. "Vahiy, 6: 1-8"de kıyamet günü ortaya çıkacaklarına inanılan "Dört Atlı"dır, bu atlardan "Solgun At" ölümü ve salgın hastalıkları sembolize etmektedir. 1680 yılında Venedik ve Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında kurgulanan eserde, veba salgınları ve dinî inanışlar arasında paralel bir ilişki olduğu görülür. Venedik'te başlayan veba salgınlarının sebebi olarak "Tanrı'nın gazabı" gösterilmiştir ve bu azabın dindirilebilmesi için Mimar Palladio tarafından bir kilise inşa edilmiştir. Eserde göze çarpan diğer bir nokta ise, hastalığa başka ülkelerin sebep olduğunun düşünülmesidir. Eserin kurgusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1571 yılında İnebahtı Deniz Muharebesi'ni kaybettiği için, Venedik'e biyolojik savaş açarak, veba salgını yaydığı iddia edilmektedir.

Marina Fiorato, eserde veba salgınları üzerinden doğu-batı karşılaştırmalarıyla, Osmanlı devleti ve Venedik devleti arasındaki farklılık ve benzerliklere dikkat çekmek ister. Osmanlı İmparatorluğu veba salgını veya diğer benzer felaketler karşısında "tevekkül" anlayışı çerçevesinde duruma yaklaşır fakat bu tavır, Batı eserlerinde özellikle tarihsel kurgular da karşımıza Osmanlı İmparatorluğunu "veba salgınının merkezi" ya da "veba ihraççısı" olarak gösterme eğilimindedir. Osmanlı toplumu veba salgınları ve diğer felaketler karşısında tüm evreni, "ilahi iradenin" eseri olarak kabul etmiştir ve yaşanan her durumu "takdiri ilahî" olarak değerlendirmiştir. Veba 18. yüzyıldan itibaren Avrupa topraklarında etkisini kaybederken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise veba salgınları bu dönemde daha etkin olmaya başlamıştır. Avrupa'nın ve Osmanlı dünyasının veba deneyimleri benzer özelliklere sahip

olmasına rağmen, “1970’ler ve 1980’lerdeki veba tarihçiliği erken modern dönemdeki epidemiyolojik oryantalizmden kaynaklanan” “bir çift kutupluluğu” gösterir. Hayali farklılıklar doğası itibarıyla epidemiyolojik değildir fakat bu söylem Osmanlı tarihi üzerine geriye dönük olarak yapılan tarihsel araştırmaların şekillenmesi için temel oluşturmuştur.

Tarih boyunca veba gibi çeşitli salgın hastalıkları pek çok savaşın sonucunu etkilemiştir. Yersina pestis bakterisinin biyolojik silah olarak önemli olmasının sebebi “aerosol formda” veya da “primer” akciğer vebası şeklinde kullanılması durumunda tehlikeli pandemik salgınlara sebep olmasıdır. Veba etkeni olan *Y.pestis*’in dünyanın hemen hemen tüm bölgelerinde bulunması ve kültür ortamında kolaylıkla üretilebilir olması, aerosol şeklinde yayılabilmesi ve bunun sonucunda yüksek morbidite ve mortalitesi olan “pnömonik” formda hastalığa yol açması nedenleriyle biyolojik silah olarak kullanılan ajanlar listesindedir. Biyolojik silah programının 1970’lerin başında sonlandırılması ile bu yöndeki çalışmaların durdurulmuştur. “1995 yılında Ohio’da *Y.pestis*’i posta yolu ile yaymak üzere iken yakalanan Larry Wayne Harris” olayından sonra veba hastalığının biyolojik silah olarak kullanılmasının sonucunda; “50 kg’lık *Y.pestis*, normal iklim koşullarında 500.000 kişinin yaşadığı yerleşim alanına 2km’lik bir uçuşla havadan bırakılacak olursa 10km’lik alana yayılacağı, 35.000 kişinin ölümüne ve 100.000’den fazla kişinin de etkilenmesine neden olacağı” bildirilir ve veba hastalığının etkileri ve sonuçlarının tehlikesi bir kez daha ortaya çıkarılır.

KAYNAKÇA

- ALBERT, L., ve R. Joseph Petrucelli, R. J., *Çağlar Boyu Tıp*, Çev., Nilgün Güdücü, İstanbul: Omas.
- ARIK, F. Ş. (1991), Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, Ankara.
- AYAR, M. (2010), 1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Devam Eden Etkisi, *History Studies*, S.3.
- AKIN, H. (2014), *Antik Çağ’dan Yeni Çağ’a Delilik, Melankoli ve Cinlenme Avrupa’da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, (Basılmamış Doktora Tezi).
- AKINCI, S. (1973), Tarih Boyunca Veba, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.6, C.1, No: 102, (Temmuz).
- ALESSONDRRA, B. (2017), *İnebahtı, Üç İmparatorluğun Savaşı*, Çev., E. Turan, İstanbul: Alfa Tarih.
- BAYAT, A. H. (2016), *Tıp Tarihi*, Genişletilmiş 3. Baskı, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul: Üçer Matbaacılık.
- BULMUŞ, B. (2013), Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba Kavramları Üzerine: Mistisizmden Sosyal Reforma, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.19, (Güz).
- ÇALIM, M. (2002), Mahşerin Dördüncü Atlısı, *Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Bülteni*, S. 20, (Bahar), İstanbul.
- ÇELEN, M. B. (2013), *Biyolojik Silahlar*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Biyoteknoloji, (Bitirme Ödevi).
- COŞKUN, M. (2002), Biyolojik Savaşın Tarihçesi, *Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Bülteni*, S. 20, (Bahar), İstanbul.
- DİNÇ, G. (2009), Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Tarihi, *Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi*, S. 58, (Aralık).
- DRAMALI, Z. (2013), Orta Çağ, *Hürriyet Tarih*, İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık, A.Ş., (16 Nisan).
- ERGÖNÜL, Ö. (2008), Enfeksiyon Hastalıkları Epidemiyolojisi, *Enfeksiyon Hastalıkları ve Mikrobiyolojisi*, C. I, İstanbul: Nobel Kitabevi.
- FIORATO, M. (2016), *Şifacı*, Çev., Ayhan Ece Şirin, İstanbul: Arkadya Yayınları.

- GÖKHAN, İ. (2004), *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtılıklar ve Vebalar*, Fırat Üniversitesi, Elâzığ: Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).
- HANCI, İ., ÖZDEMİR, Ç. vd, (20011), *Biyolojik Silahlar: Etkileri, Korunma Yöntemleri*, *STED: Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*, C. 10, S. 9.
- HOT, İ. (2007), *Orta Çağ Batı Tıbbı, Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Matbaası, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- KILIÇ, O. (2004), *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- KİREMİTÇİ, İ. (2014), *Küresel Boyutta Terör Tehdidı, Savunma Bilimleri Dergisi*, C.13, S.2 (Kasım).
- MASSİMO, L. B. (2009), *Avrupa'da Nüfus Hareketleri ve Hastalık*, Çev., Timuçin Binder, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- NİKİFORUK, A. (2016), *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZKAYA, S. (2010), *Biyolojik Silahlar ve Savaşlarda Kullanımı*, İzmir: Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, (Bitirme Tezi).
- ÖZKAN, A. S. (2002), *Biyolojik Silahlar, Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Bülteni*, S. 20 (Bahar), İstanbul.
- PANZAC, D. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev., S. Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- PARLA, K. (2002), *Yoksul Adamın Atom Bombası: Biyolojik Silahlar*, *Toplum ve Hekim*, C.17, S.1 (Ocak-Şubat).
- ŞEHİSUVAROĞLU, B. N. (1953), *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatı*, İstanbul: Fetih Derneği Neşriyatı.
- TOMASSO, B. (2012), *Venedik ve Kostantiniyye, Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, Çev., H. Mahmut, İstanbul: Sakinoğlu Kitap Yayınevi.
- TURNA, N. (1995), *Salgınlar, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
-, (2010), *İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilatı Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele Koruyucu Sağlık Kurumları Hastaneler Tıp Eğitimi*, İstanbul: Kültür Başkenti Ajansı.
-, (2011), *İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811-1812, Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi*, *The Studies of Ottoman Domain*, C.1, S.1, (Ağustos).
- VARLIK, N. (2008) *A History of Plague Epidemics in Early Modern Ottoman Empire (1453-1600)*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, The University of Chicago, (Basılmamış Doktora Tezi).